

УДК 321.01: 321.7(477.82)(091)

**Бортніков В. І.,
Мельник В. В.****РОЗГОРТАННЯ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ НА ВОЛИНІ
(кінець XX – початок XXI ст.)**

Розглянуто становлення та розвиток державотворчих процесів на Волині наприкінці XX – на поч. XXI ст. Проаналізовано процес формування нових форм господарювання, умов існування громадянського суспільства, демократичної свідомості вільної нації. У статті акцентується увага на подіях, що стали відображенням переходу від старої адміністративно-командної системи до утвердження національної державності.

Ключові слова: держава, незалежність України, Президент України, Закон України, президентські вибори, політична криза, «помаранчева революція».

Бортніков В. И., Мельник В. В. Развитие государственных процессов на Волини (конец XX – начало XXI ст.).

Рассмотрено становление и развитие государственных процессов на Волини в конце XX – начале XXI в. Проанализирован процесс формирования новых форм хозяйствования, условий существования гражданского общества, демократического сознания свободной нации. В статье акцентируется внимание на событиях, ставших отражением перехода от старой административно-командной системы к утверждению национальной государственности.

Ключевые слова: государство, независимость Украины, Президент Украины, Закон Украины, президентские выборы, политический кризис, «оранжевая революция».

Bortnikov V. I., Melnik V. V. Deployment of governmental processes in Volyn (end of XX – beginning of XXI cent.).

The article deals with the formation and development of governmental processes in Volyn in end of XX – beginning of XXI century. The process of formation of new forms of economy, the conditions of existence of civil society and democratic consciousness of a free nation are analyzed. The article focuses on the events, reflecting the transition from the old administrative-command system to a new modern democratic state, the development of national statehood.

Proclamation of Independence of Ukraine has put the end to the long road of struggle for a free independent life, and became the beginning of a new era in life of Ukrainian people. A manifestation of this is the transition from a command system to create a foundation for a modern democratic state.

The total use of administrative resources in the presidential elections and the associated massive fraud triggered the beginning of the "orange revolution", which was a logical continuation of the national recovery 1989 – 1991 in Ukraine. Such considerations is arising from the fact that, the destruction of the administrative-command system, liberalization of the economy not only improved the social status of the majority of Ukraine's population, but it is much worse, and if the vector of public power people have late 1980s – early 1990s was aimed at gaining independence and freedom above all in their external dimensions, people, disappointed in their expectations, sought a dignified life in Ukraine itself and if the liberalization of certain Ukrainian economy way place, the problem of formation of a civilized market remained open. Ukraine was among the world's "leaders" in terms of the shadow economy and corruption. The election campaign early 2000s and after the representatives of the political elite once again demonstrated a lack of tolerance and intolerance for the views of opponents, conflict, setting to compete at any cost. Inability and undesirability of compromise, give up part of their rights and interests are "brand

name" Ukrainian political elite.

Key words: state, Independence of Ukraine, President of Ukraine, the Law of Ukraine's presidential election, the political crisis, "orange revolution".

Постановка наукової проблеми та її значення. Проголошення незалежності України поставило крапку на її довготривалому шляху боротьби за вільне самостійне життя. 24 серпня 1991 р. стало початком відліку нового часу в житті українського народу. Проявом цього став перехід від адміністративно-командної системи до створення підвалин сучасної демократичної держави. Над раціональними діями з'явилася примара необільшовизму: відчуття безгрішності та безпомилковості у власних діях; нерозуміння глибинних процесів розвитку соціуму, а тому занадто велике захоплення адмініструванням; намагання якомога швидше зруйнувати старе, не побудувавши нового; роздача посад своїм однодумцям без урахування їх ділових і моральних рис.

Висвітлення проблеми дослідження у науковій літературі. Розгортання державотворчих процесів на Волині останнім часом стає предметом уваги українських вчених та науковців, таких, як Малиновський В. Я., Надольський Й. Е., Тиский М. Г. та ін. [1–4, 6].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. День 25 серпня 1991 р. в житті волинян був багатий на політичні події, що набували символічного змісту. А саме – руйнування в Луцьку пам'ятника В. І. Леніну, а також підняття над приміщенням обласної ради національного синьо-жовтого прапора. На виконання постанови Верховної Ради України від 24.08.1991 р. «Про департизацію органів прокуратури, МВС, КДБ, органів державного управління Республіки Україна» було прийнято рішення об'єднати відповідно до якого припинялася діяльність політичних партій, громадсько-політичних організацій у державних установах, управлінні внутрішніх справ, управлінні КДБ по Волинській області тощо [14].

За Указом Президії Верховної Ради України та відповідного розпорядження виконкому обласної ради у вересні 1991 р. Державному архіву області було передано приміщення, документи, майно, технічне обладнання та штати колишнього архіву Волинського обкому КПУ, 11 вересня Волинською обласною радою прийнято рішення про передачу приміщення колишнього обкому КПУ під головний корпус майбутнього Волинського державного університету [3, с. 158].

Рішення про запровадження посади Президента України було прийнято Верховною Радою УРСР 25 червня 1991 р. А вже п'ятого липня того ж року ухвалено закони «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР», «Про Президента Української РСР», «Про вибори Президента Української РСР». Вибори Президента України проводилися за законом «Про вибори Президента Української РСР» від 5 липня 1991 р. [7; 8].

Претендентами на пост глави держави були висунуті відомі партійні та політичні діячі: Голова Верховної Ради України Леонід Кравчук, голова Львівської обласної ради, голова Народного Руху України В'ячеслав Чорновіл, голова Української республіканської партії Левко Лук'яненко, керівник Народної ради в парламенті України, академік Ігор Юхновський, голова Української народної партії Леонід Табурянський, міністр сільського господарства України Олександр Ткаченко. Президентом України було обрано Л. М. Кравчука, який набрав більше половини голосів виборців зі всієї України – 61,6 %. В. М. Чорновіл отримав досить високу підтримку електорату – 23,3 %. Кандидат від УРП Л. Лук'яненко отримав лише 4,5 % голосів. Волиняни переважною кількістю голосів підтримали на посаду Президента України кандидатуру Л. М. Кравчука [3, с. 160].

У справі утвердження національної державності принципове значення мало рішення парламенту України від 9 вересня 1991 р. про запровадження на території республіки купонів багаторазового використання (з першого січня 1992 р.) Ця постанова започаткувала процес виходу України з рубльової зони, що ставало гарантією її внутрішньої економічної

безпеки. Всеукраїнський референдум першого грудня 1991 р. підтвердив прагнення народу до отримання незалежності: 84,17 % громадян України взяли участь у голосуванні, 76,02 % висловилися за незалежність України. Волиняни підтвердили Акт проголошення незалежності, віддавши за нього 96,32 % голосів [13, с. 242].

Важливим кроком на шляху державотворення стало прийняття шостого грудня 1991 р. Закону «Про Збройні сили України», у якому республіка як незалежна держава й суб'єкт міжнародного права офіційно проголосувала створення власних збройних сил. Із метою легітимації українського війська було проведено процедуру приведення військових та офіцерів запасу до присяги на вірність українському народу. Для Волині ця акція мала неабияке значення, тому що на її теренах у зв'язку із прикордонним розміщенням перебувало багато військових частин [6, с. 251].

У пошуках виходу з політичної кризи й під тиском шахтарських страйків прийнято рішення про проведення 26 вересня 1993 р. референдуму з питань довіри Президентів України й Верховній Раді. Проте це не зупинило розпалу пристрастей. Розкол між главою держави та парламентом поглиблювався. На такому політичному тлі було прийняте рішення щодо проведення в першій половині 1994 р. дострокових виборів. Кінець 1993 – початок 1994 рр. вирізнялись активізацією політичного життя у контексті підготовки та проведення виборів до Верховної Ради України, до місцевих рад, голів міських і районних рад, народних депутатів та Президента України, що відбулися, відповідно, 27 березня і 26 червня 1994 р. [6, с. 452].

Вибори Президента України відбувались у два тури. Головна боротьба точилася між позапартійними кандидатами – Леонідом Кравчуком і Леонідом Кучмою. У першому турі президентських виборів ніхто із семи кандидатів у Президенти України (В. Бабич, Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Лановий, О. Мороз, І. Плющ, П. Таланчук) не набрав необхідної для перемоги кількості голосів. У другий тур вийшли Л. Кравчук та Л. Кучма, де перемогу здобув Л. Д. Кучма, за кандидатуру якого проголосувало понад 52 % виборців, за Л. М. Кравчука – 45 %. Слід зауважити, що більшість волинян віддали свої голоси за Л. М. Кравчука, що було типовим для західних областей України [3, с. 163].

У лютому 1994 р. Представник Президента України у Волинській області підписав розпорядження про «Про видачу паспортів громадянина України». Згідно з цим документом створено міжвідомчу комісію для координації проведення паспортизації громадян області. Перший паспорт громадянина України на Волині в липні 1995 р. отримав голова Обласної ради Б. П. Клімчук. У листопаді 1995 р. волиняни також отримали перші паспорти громадян України для виїзду за кордон [6, с. 431].

Прийняття Конституції України стало доленосною для країни подією у 1996 р. Волинська область не залишилась осторонь цього – в області з цієї нагоди проходили «круглі столи», конституційний схід інтелігенції Волині, зустрічі керівництва області з лідерами політичних партій та громадських організацій тощо. У квітні 1996 р. відбулася восьма сесія обласної ради, на якій обговорено проект конституції й висловлено побажання скорішого її ухвалення Верховною Радою [3, с. 164].

На характер політичного процесу в другій половині 1990-х років значно вплинули парламентські (1998 р.) та президентські (1999 р.) вибори. За результатами першого туру президентських виборів, що відбулися 31 жовтня 1999 р., найбільшу кількість голосів у Волинській області отримав Л. Кучма – 51,4 % і Є. Марчук – 14,2 %, Н. Вітренко набрала 9,7 %, П. Симоненко – 5,1 % голосів. У другому турі виборів, які відбулися 14 листопада 1999 р., за Л. Кучму волиняни віддали 75,45 % голосів, за П. Симоненка – 19,19 % голосів. Президентські вибори показали, що для більшості жителів Волині кандидатура Л. Кучми сприймалася щонайменше як гарантія стабільності економічного та політичного курсу [6, с. 339].

16 квітня 2000 р. відбувся другий в історії незалежної України Всеукраїнський референдум. Ішлося про зміни до Конституції України. Надто високий показник активності

громадян під час проведення референдуму – 81,3 % – викликав сумніви щодо його достовірності. У Волинській області участь у голосуванні взяли 657 403 громадян із 763 289 або 86,13 % із загальної кількості включених до списку. За дострокове припинення повноважень Верховної Ради України Президентом України висловились 90,48 % волинян, за обмеження депутатської недоторканності – 92,25 %, за зменшення загальної кількості народних депутатів України – 93,05 %, за двопалатний парламент – 86,58 % мешканців області [3, с. 165].

Політичну атмосферу початку 2000-х р. в Україні визначила низка подій, яка суттєво вплинула на подальший розвиток політичного процесу: оприлюднення записів майора М. Мельниченка, виступи й демонстрації з вимогами відставки Президента України Л. Кучми, відставка уряду В. Ющенка тощо, нарешті, поступове втягнення політичних еліт і громадян у виборчу кампанію 2002 р. до Верховної Ради України. На виборах до українською парламенту 2002 р. переконливу перемогу в змаганнях між партіями отримав блок «Наша Україна». Влада за допомогою політичних маніпуляцій, формування так званої більшості в українському парламенті змогла «усунути» прихильників «Нашої України» від реальної влади, яка їм належала на правах переможців. У цій ситуації після безплідних зусиль порозумітися із владою керівництво блоку зайняло позицію «або все, або нічого». Виступаючи на засіданні прес-клубу ринкових реформ на тему «Уроки минулих парламентських виборів», що відбулося в Луцьку у квітні 2002 р, народний депутат України волинянин В. Бондар висвітлив позицію своєї політичної сили таким чином: «Як переможці на минулих виборах, ми ставимо питання так: або ми беремо на себе всю повноту влади у державі і здійснюємо ту програму, з якою йшли на вибори, або ми не беремо участі у розділі портфелів, а готуємось до наступних президентських виборів» [10].

16 вересня 2002 р., у день, коли виповнилося два роки від зникнення журналіста Георгія Гонгадзе, як і у всій Україні, на Київському та Театральному майданах Луцька відбулися масові заходи, організовані опозицією в рамках Усеукраїнської акції протесту «Повстань, Україно!». У цій ситуації 28 вересня Президент України Л. Кучма виступив із «Зверненням до українського народу» [11].

2003 р. знаменувався значним ускладненням суспільно-політичної обстановки. Представники творчої інтелігенції, митці гостро відчують коливання «температури» в суспільстві й ставлять точний діагноз у випадках його хвороби. Тому їх слово є своєрідним «барометром» суспільних настроїв та атмосфери, що панувала в країні й, зокрема, на Волині на початку 2000-х рр. Так, головний редактор незалежної громадсько-політичної газети «Волинь», заслужений журналіст України С. Сачук, оцінюючи стан суспільної свідомості жителів краю влітку 2004 р., порівнював його із затяжним летаргічним сном, викликаним «наркозом байдужості, душевної лінії і безнадії» [15].

Тотальне використання адміністративного ресурсу на президентських виборах 2004 р. і пов'язані з ним масові фальсифікації спровокували початок «помаранчевої революції», яка стала логічним продовженням національного піднесення 1989 – 1991 рр. в Україні. Такі міркування виникають у зв'язку з тим, що, по-перше, руйнування командно-адміністративної системи, лібералізація економіки не тільки не покращили соціального становища переважної більшості населення України, але значно погіршили його; по-друге, якщо вектор суспільної енергії народних мас наприкінці 1980 – початку 1990-х рр. був спрямований на отримання незалежності і свободи насамперед у їх зовнішніх вимірах, то у 2004 р. народ, розчарований у своїх очікуваннях, прагнув гідного життя в самій Україні; по-третє, якщо лібералізація української економіки певним чином відбулася, то проблема формування цивілізованого ринку залишалася відкритою. Україна перебувала між світових «лідерів» за рівнем тіньового сектору економіки та корупції [2, с. 86].

31 жовтня 2004 р. відбувся перший тур виборів Президента України. Його результати засвідчили високу активність українських виборців. Волинська область за цим показником, який дорівнював 82,9 %, посіла друге місце після Тернопільської області (84,91 %).

Остаточні результати першого туру вдалося дізнатися лише 10 листопада. Кандидат у президенти В. Ющенко переміг В. Януковича на 0,55 % голосів виборців. За В. Ющенка віддали свої голоси 39,87 % виборців, за В. Януковича – 39,32 %, за О. Мороза – 5,81 %, за П. Симоненка – 4,97 %. На Волині основні кандидати на пост Президента України отримали таку кількість голосів: за В. Ющенка проголосувало 77,19 % виборців, за В. Януковича – 10,48 % [5].

21 листопада відбувся другий тур виборів Президента України. Станом на 18 годину 22 листопада, коли було опрацьовано 99,38 % бюлетенів, В. Януковича підтримали 49,42 % виборців, В. Ющенко – 46,7 %. На Волині в другому турі голосування згідно з даними ЦВК за В. Ющенка проголосувало 85,79 % виборців, за В. Януковича 11,85 %. 21 листопада вночі, як тільки надійшли перші відомості про масштаби порушень під час голосування та підрахунку голосів, кияни з помаранчевими прапорами, стрічками, хустинками, шарфами заповнили столичний майдан Незалежності. Багатолюдні стихійні мітинги відбулися і в багатьох областях України [4]. Так почалася «помаранчева революція». 22 листопада понад три тисячі волинян вийшли на Театральний майдан Луцька, щоб висловити свій протест проти результатів виборів, які були оголошені ЦВК, підтримуючи таким чином загальнонаціональну акцію непокорі [2, с. 91].

24 листопада на засіданні керівників обласних організацій партій коаліції «Сила народу» було утворено обласний страйковий комітет. У ніч із 25 на 26 листопада відбулася 15-та позачергова сесія Волинської обласної ради четвертого скликання. На сесії зареєструвалися 60 депутатів із 80. На порядок денний винесено такі питання: 1. Про висловлення недовіри голові обласної державної адміністрації. 2. Про прийняття обласною радою повноважень органів виконавчої влади. За систематичне ігнорування рішень обласної ради та дії чи бездіяльність, що призвели до масових порушень Закону «Про вибори Президента України» у Волинській області, на нічному засіданні обласної ради депутати 52-ма голосами з 59 висловили недовіру голові Волинської обласної державної адміністрації А. Французу. Депутати визнали таким, що втратило чинність, рішення ради «Про делегування окремих повноважень обласної ради обласній державній адміністрації», зобов'язали голову ради взяти на себе всю повноту виконання зазначених повноважень місцевого органу виконавчої влади. Сесія тривала до другої години ночі, а під її стінами від ранку попереднього дня постійно проходив мітинг. Протягом наступного дня на майдані перед Волинською обласною адміністрацією також проходив багатотисячний мітинг [2, с. 94].

26 грудня відбувся повторний другий тур виборів. Десятого січня 2005 р. ЦВК офіційно оголосила В. А. Ющенко переможцем виборів. Він набрав 51,99 % голосів виборців. За В. Ф. Януковича проголосувало 44,2 %. Таким чином, В. Ющенко переміг із відривом у 2 млн. 267 тис. 365 голосів, що становить 7,8 %. Не підтримали жодного кандидата в Президенти 2,34 % виборців [16]. На Волині В. Ющенку віддали свої голоси 90,71 % виборців, В. Януковичу – 7,01 % [4].

Десятого січня 2005 р. Волинським регіональним комітетом національного порятунку прийнято рішення «Про принципи формування місцевих органів виконавчої влади після вступу на посаду Президента Віктора Ющенка», яким вирішено здійснити повну заміну в установленому чинним законодавством порядку керівництва обласної державної адміністрації, її управлінь, відділів та інших структурних підрозділів; керівництва районних державних адміністрацій, їх управлінь і відділів; керівництва обласних та районних підрозділів силових і правоохоронних органів; керівників державних установ та підприємств, причетних до дій або бездіяльності, наслідками яких стали порушення виборчого законодавства або прав громадян; посадових осіб місцевого самоврядування та державних службовців, стосовно яких встановлено факти втручання у виборчий процес, що є грубим порушенням чинного законодавства [2, с. 97].

Другого лютого 2005 р. коаліція більшості депутатських фракцій і груп Волинської обласної ради в складі фракцій блоку «Наша Україна» та блоку Юлії Тимошенко, Народно-

Демократичної партії та Селянської фракції прийняла рішення «Про внесення пропозиції щодо голови Волинської обласної державної адміністрації» й запропонувала для внесення до Кабінету Міністрів України та Президентові України кандидатуру В. Н. Бондара для призначення на посаду голови Волинської обласної державної адміністрації. Пропозицію було прийнято [2, с. 118].

Після буремних подій, пов'язаних із президентськими виборами 2004 р., країна пережила нове випробування на зрілість української політичної системи – чергові парламентські вибори 2006 р. та позачергові – 2007 р., які стали своєрідним індикатором рівня її демократизму. Політичні сили, які прийшли до влади внаслідок «помаранчевої революції», виявилися через низку об'єктивних і суб'єктивних причин нездатними зберегти єдність і згуртованість напередодні парламентських виборів. Результати виборів 2006 р., а також наступні за ними події підтвердили існування глибоких внутрішніх протиріч у структурі владних відносин, свідчили про невідкладність реформування політичної системи України. Причини кризи крилися й у недосконалості Конституції України [9, с. 307].

В умовах складної політичної ситуації, викликаній достроковими парламентськими виборами 2007 р., представниками певних політичних сил було спровоковано загострення мовного питання. У зв'язку з цим 3 червня 2006 р. сесія Луцької міської ради і 23 червня сесія Волинської обласної ради на знак протесту проти прийнятих ухвал низкою областей України щодо надання регіонального статусу російській мові з правом ведення нею діловодства прийняли відповідні звернення до Президента України, Кабінету Міністрів [12].

Наприкінці 2007 р. відбулася зміна керівника Волинської обласної державної адміністрації – її новим головою, замість В. Н. Бондара, став М. Я. Романюк. Дострокові парламентські вибори 2007 р. мали розв'язати коло проблем, що паралізували владу; вони також повинні були легітимізувати політичні сили, які дозволили б Україні й далі просуватися шляхом реформ. Однак, на жаль, цього не сталося. Внутрішні протиріччя в колі правлячих еліт виявилися сильнішими за їхні прагнення до конструктивної співпраці [3, с. 174].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Таким чином, під час виборчих кампаній початку 2000-х рр. і після них представники політичної еліти вкотре продемонстрували відсутність толерантності, нетерпимість до поглядів опонентів, конфліктність, установку на перемогу над суперником за будь-яку ціну. Невміння та небажаність знаходити компроміси, поступитися часткою своїх прав та інтересів залишаються «фірмовим знаком» української політичної верхівки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бортніков В. І. Волинь на зламі століть : історія краю (1989–2000 рр.) / [В. І. Бортніков, Й. Е. Надольський, В. В. Надольська, В. Т. Денисюк та ін.]. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 694 с. : 420 іл.
2. Бортніков В. І. Помаранчева революція на Волині: Історія, факти, документи / В. І. Бортніков. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. – 224 с.
3. Бортніков В. І. Нариси історії органів державної влади та місцевого самоврядування на Волині (1944–2009 рр.) : монографія / В. І. Бортніков, А. І. Пархом'юк. – Луцьк : РРВ «Вежа» Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 347 с. : 300 іл.
4. Вибори Президента України. Повторне голосування 26. 12. 2004. Підсумки голосування по регіонах України. Порівняння [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua>
5. Віктор Ющенко – переможець першого туру // Волинь. – 2004 р. – 11 лист.
6. Волинь в умовах демократичної трансформації (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія / В. І. Бортніков, Н. Н. Коцан, Н. В. Павліха та ін.; за заг. ред. В. І. Бортнікова. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2012. – 656 с.
7. Закон України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських

- голів» // Відом. Верховної Ради. – 1998. – № 3–4. – Ст. 15.
8. Закон УРСР «Про вибори Президента Української РСР» // Відом. Верховної Ради. – 1991. – № 33. – Ст. 448.
  9. Литвин В. М. Україна : політична історія XX – початок XXI ст. / педрада : В. М. Литвин (голова) та ін.; редкол. : В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. – К. : Парламент. вид-во, 2007. – 1028 с.
  10. Луцький замок. – 2002. – 25 квіт.
  11. Луцький замок. – 2002. – 3 жовт.
  12. Не допустити русифікації України // Волинь. – 2006. – 8 серп.
  13. Погорілко В. Референдум в Україні : теорія та сучасність : монографія / В. Погорілко, В. Федоренко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 255 с.
  14. Рішення виконкому Луцької міської Ради народних депутатів № 44 від 23.08.91 р. Про долю пам'ятників В. І. Леніну, які розміщені на території міста Луцька // Народна трибуна. – 1991. – 28 серп.
  15. Сачук С. Треба жити своїм розумом / С. Сачук // Волинь. – 2004. – 2 верес.
  16. Урядовий кур'єр. – 2005. – 12 січ.